

Л. Шутак,

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

ПРОБЛЕМА НЕПРЯМОГО НАЙМЕНУВАННЯ В ТЕОРІЯХ МОВНОЇ НОМІНАЦІЇ

*Статтю присвячено аналізовій непрямій номінації як проблеми теоретичного мовознавства.**Узагальнено причини, що зумовлюють творення непрямих найменувань, визначено роль непрямой номінації у процесі поповнення лексики сучасної української мови.**Зроблено спробу розмежувати зміст понять «непряма» і «вторинна» номінації.**Розглянуто різні підходи у визначенні єдиного терміна на позначення лексем, вжитих у нових для себе значеннях та контекстах.**Обґрунтовано думку щодо доцільності використання терміна «непряма номінація» як такого, що найбільш точно й вдало передає позначуване явище.***Ключові слова:** називання, непряма номінація, вторинна номінація.*Статья посвящена анализу непрямой номинации как проблемы теоретического языкознания.**Обобщены причины, обуславливающие создание непрямых наименований, определена роль непрямой номинации в процессе пополнения лексики современного украинского языка.**Сделана попытка разграничить содержание понятий «непрямая» и «вторичная» номинации.**Рассмотрены различные подходы в определении единого термина для обозначения лексем, используемых в новых для себя значениях и контекстах.**Обосновано мнение о целесообразности использования термина «непрямая номинация» как такого, который наиболее точно и удачно передает обозначаемое явление.***Ключевые слова:** наименование, непряма номінація, вторична номінація.*The article is devoted to the analazis of indirect nomination as theoretical linguistics problems. The author overviews reasons that contribute to the formation of indirect names, the role of indirect nomination in the replenishment of the vocabulary of modern Ukrainian language.**An attempt was made to distinguish between the meaning of «indirect» and «secondary» nominations.**The different approaches were used in determining a single term to describe tokens taken in for new values and contexts.**The author grounded an opinion on the appropriateness of the use of the term «indirect nomination» as the one that is the most accurate and successfully captures denoted phenomenon.***Keywords:** naming, indirect nomination, secondary nomination.

Розвиток та збагачення словникового складу мови, що забезпечує мовну форму людського мислення в усіх комунікативних процесах, триває безперервно. Нині однією з особливостей цього процесу є вироблена тривалою номінативною практикою можливість виражати невідоме, нове через відоме, позначати те, що знову утворилося, за допомогою наявних у мові знаків, лексем, удаючись лише до мінімальних модифікацій словесного коду, переосмислюючи те, що вже давно вживане в мовленні. Такі процеси «засвідчують спроможність мови задовольнити нові когнітивні та комунікативні потреби спільноти за рахунок своїх внутрішніх ресурсів» [12, с. 29]. Ідеться насамперед про непряму та вторинну номінації. Хоч у цьому напрямі зроблено чимало, проте досі немає єдиного потрактування природи непрямих новотворів, потребують уточнення терміни непряма та вторинна номінація.

Останні дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних мовознавців доводять, що непряма лексична номінація є результатом природного розвитку мови, зумовленого пізнавальною і когнітивно-комунікативною потребою людини в її суспільно-історичній практиці. Виникнення нових назв призводить до концентрації в словесному знакові нової інформації. Попри активні пошуки дослідників у цьому напрямі, в українському мовознавстві типологія непрямих номінацій мало вивчена, немає ґрунтовного дослідження щодо причин та способів творення непрямих назв.

Структурно-функціональну деталізацію проблема непрямго найменування отримала в теоріях мовної номінації, розроблених у 70-80 роки ХХ століття, і знайшла своє відображення у дослідженнях Н. А. Арутюнової [3, с. 188–206], Ю. С. Степанова [17, с. 294–358], О.С. Кубрякової [14; 19], В. Н. Телії [18; 19], Ю.Д. Апресяна [1], В. Г. Гака [7; 8], М. В. Нікітіна [15], Г. А. Уфімцевої [19, с. 20], Н. Д. Шмельова [21] та ін. Проте однозначного витлумачення проблема досі немає. Зокрема немає однастайності щодо визначення єдиного терміна на позначення явища, єдиного об'єкта дослідження (слово, словосполучення, речення чи текст) тощо. Дискусійним залишається також питання про визначення терміна «спосіб номінації». Одні вчені тлумачать його як прийом здійснення принципу номінації, що представлений мотивувальною ознакою, інші – як спосіб утворення найменувань.

Для найменування різновидів номінації в лінгвістичній літературі використано низку термінів, зокрема «пряма» і «непряма» [18, с. 144], «первинна» і «вторинна» [2, с. 25; 14, с. 113; 17, с. 36], «автономна» і «неавтономна» [18, с. 168], «основна» і «модифікована» [7, с. 243], «глибока» і «поверхнева» [7, с. 274], «синтаксична та семантична транспозиція» [4, с. 29; 12, с. 28; 15, с. 76], «неологізм-значення», «неосемантизм» [12, с. 28–29] тощо. Так, зокрема, Е. С. Азнаурова, О. С. Кубрякова, В. Н. Телія, Г. А. Уфімцева розрізняють «пряму» і «вторинну» номінацію, поділяючи останню на «непряму» і «косвенную» неавтономну номінацію (у складі парадигми «автономна / неавтономна»). Нагадаємо, що автономна номінація – це вторинні значення слів, що виконують самостійну номінативну функцію і називають певний фрагмент об'єктивної дійсності. За допомогою автономної номінації нові імена постають унаслідок прямого відображення особливостей об'єкта дійсності. Це утворення вторинного значення слова, що має самостійну номінативну функцію і називає будь-який фрагмент об'єктивної дійсності, його ознаку чи дію автономно, на основі одного найменування. Тоді «закономірності вибору й комбінації лексичних одиниць залежать... тільки від властивого їм значення, яке визначається як вільне» [18, с. 336–337]. Однослівна, чи автономна номінація, – менш продуктивна, ніж неавтономна номінація. Що стосується питомої лексики, то автономній непрямій номінації, внутрішня форма якої є прозорою для носіїв мови, передує непряма, неавтономна, контекстуально залежна номінація.

За неавтономної (непрямой) номінації новий мовний сенс «завжди співвідноситься зі своїм означуваним опосередковано, через посередництво семантично опорного для цієї комбінації найменування» [Там само]. Зауважимо, що з поняттям неавтономної номінації пов'язане семантичне значення слова. Цей термін передбачає здатність указувати на компоненти позначуваної словом дійсності тільки спільно з вказівкою на неї іншим визначеним словом чи групою слів [9, с. 93]. Наприклад, у словосполученні *важкий характер* прикметник *важкий* співвідноситься зі значенням «неприємний

у спілкуванні, нелагідний» тільки за допомогою опорного найменування осіб. Такі вторинні значення отримали назву неавтономних, оскільки «вони позбавлені здатності вказувати на світ автономно і реалізуються тільки в поєднанні з іншими словами» [18, с. 337].

За особливостями мотивації можна виділити два типи вторинної номінації: 1) пряма номінація, при якій створення найменувань відбувається шляхом прямого відображення особливостей, і 2) непряма номінація, при якій створення найменувань відбувається шляхом асоціативно-семантичного відображення ознак і особливостей предмета. Г.В. Колшанський зазначає, що різниця між прямою і непрямою номінацією полягає в тому, що «в прямій номінації концептуальна особливість об'єкта зберігається в усіх видах вживання слова. У той час як у непрямій номінації зберігається лише одна основна або другорядна особливість, яка і визначає зміни значення слова» [13, с. 121]. Зміна значення може бути пов'язана зі зміною обсягу поняття (розширенням або звуженням значення), а також з віднесенням слова до іншого імені (метафора чи метонімія).

Як зазначають учені, «якщо сигніфікат якогось найменування характеризується направленістю на позначуваний компонент дійсності тільки при спільній реалізації з іншою, строго визначеною номінативною одиницею... то це свідчить про несамостійність номінативної цінності такого найменування... і непрямий спосіб співвідношення змісту (сигніфіката) найменування з дійсністю... Для правильного співвіднесення непрямого найменування з дійсністю необхідна опора на сигніфікат іншого найменування» [19, с. 75]. Ці твердження дозволяють нам долучитися до думки Е. С. Азнаурової, О. С. Кубрякової, В.Н. Телії, Г.А. Уфимцевої і віднести *непряму номінацію* до описаного у праці мовного явища вторинної неавтономної номінації.

Якщо ж оперувати термінологічною базою щодо цього питання, яку пропонує В.Г.Гак, то непряму номінацію можна трактувати радше як повторну неавтономну номінацію (тобто таку, що виражає будь-яке, відмінне від вторинного, найменування), аніж непряму похідну номінацію, під якою він розуміє перенесення форми на новий об'єкт, коли «одна і та ж форма може пристосовуватися для позначення інших об'єктів» [7, с. 243].

Основу неавтономної (непрямої) номінації традиційно становить низка лексико-семантичних процесів – метафоризація, метонімія, перифраз, фразеологічна сполука, образне порівняння, оксиморон, евфемізм тощо. Основний механізм такого когнітивного прийому здійснюється за допомогою асоціативного комбінування загальних ознак двох різних об'єктів. Змістові компоненти, що, переосмислюючись, отримують непрямі значення, формують внутрішню форму цих значень, а залежно від того, чи збережене внутрішнє значення, чи воно втрачене, розрізняють мотивовані чи немотивовані значення слів або словосполучень. Що більше необхідної інформації міститься в слові, то вірогіднішим є те, що воно буде використане для непрямого номінативного найменування. При цьому під непрямым номінативним найменуванням ми розуміємо не будь-яку модифікацію змістової структури висловлювання, а тільки таку, що супроводжується семантичним зрушенням. Саме з цієї причини непряме найменування завжди марковане, а вибір засобів і форм вираження непрямих назв залежить від того, як слушно зауважує О.С. Кубрякова, що «топікалізує чи акцентує сам мовець: предмет мовлення, його ознаку чи тип відносин між ними» [14, с. 112]. Як зазначає Л.В.Щерба, у результаті мовленнєвої діяльності формується «не сума змістів, а нові змісти» [22, с. 24]. Це висловлювання точно відображає сутність процесів непрямого називання, внаслідок яких виявляються нові значення об'єкта чи відносини з іншими об'єктами. Непряма номінація виступає «результатом свідомого вибору щодо відсіювання другорядного, випадкового, несуттєвого і, навпаки, щодо висування на перший план найбільш істотного та важливого» [14, с. 123]. Таким чином, в основі непрямої номінації є, з одного боку, належність до всіх попередніх у тексті номінацій (прямих і непрямих) одного і того ж об'єкта чи ситуації, а з іншого боку – це співвіднесеність з іншими поняттями, що й «реалізують нові змісти».

Варто зауважити, що нерідко вчені розглядають непрямі найменування у руслі теорії вторинної номінації, ототожнюючи поняття «непряма» і «вторинна» номінації. Так, М.В.Нікітін непряму номінацію фрагментарно розглядає як різновид вторинної номінації, що постає як наслідок метонімізації, метафоризації, фразеологізації, ономізації, апелювання, термінологізації [15]. Г. А.Уфимцева виокремлює пряме і похідне номінативне значення як перші дві ознаки інклюзивно-ступеневого заглиблення визначення (формування нових значень на базі первинних). На думку Г. А. Уфимцевої, «уже сама назва знаків первинної номінації – слів і словосполучень як номінативних, а знаків вторинного найменування – повідомлень і висловлювань як предикативних – розмежує їх не тільки за сферою функціонування, а й за своїм основним значенням. Номінативні знаки обслуговують класифікаційно-номінативну сферу і, виконуючи репрезентативну функцію, позначають як одиничні предмети і факти, так і дають назву класу предметів або серії фактів, оскільки вони висловлюють узагальнені уявлення та поняття про різноманітний «світ речей та ідей». Предикативні знаки обслуговують сферу комунікацій, тому ядром цих своєрідних знаків є комунікативне завдання, модальність висловлення, щось нове, заради чого створюється певна мовна одиниця» [20, с. 8].

Ю. С. Степанов виокремлює прямі й непрямі / вторинні номінації, розглядаючи структуровані непрямі номінації / визначення (на основі трансформацій та перифрази) і дифузні непрямі номінації / визначення (визначення дистрибутивні), тобто йдеться про використання іншої назви для номінації одного й того ж об'єкта (слідом за В. Г. Гаком) [7; 8], чи про використання найменування з іншим значенням (вторинна номінація за Н. Д. Арутюновою, В. Н. Телією) [17].

Принцип дифузності змісту багатозначних слів, чи їхньої дистрибутивності, запропонований Ю.С.Степановим, став об'єктом дослідження і Н. Д. Шмельова. Учений розмежує номінації на позначення конкретних предметів «для яких розрізнення значень здійснюється нібито з урахуванням денотативних можливостей слова... а також інших лексичних одиниць (неконкретних), для яких навіть думка про розрізнення з'являється лише у зв'язку з тим, що порівнюються різні контексти використання слова» [21, с. 42]. Таким чином, непряма номінація розглядається як з погляду структурно-функціонального дослідження (для виявлення ядерних ознак значення), так і з боку дистрибутивного аналізу (для виявлення периферійних ознак).

В. Е. Голдін поділяє засоби адресації (щодо категорії адресації) на первинні та вторинні [10]. Вторинне позначування об'єкта при цьому визначається в комунікативно-функціональному руслі, що дозволяє розглядати цю проблему як непряму номінацію.

Неабиякої ваги для дослідження непрямої номінації набувають дослідження Н.Д.Арутюнової щодо власної назви як особливого типу ідентифікуючої номінації. «Власна назва не імплікує наявності будь-якої якості референта» [3, с. 192], тоді як непряме найменування за допомогою власної назви (як-от при алюзії, метафоризації) може актуалізувати ознаки чи якості іншого об'єкта, що виражається власною назвою при прямій номінації (особливо при вивченні непрямих назв у галузевих термінологіях, пор. *синдром Червоної Шапочки; операція Брікера; синдром Чижирського kota* тощо).

Аналізуючи різні підходи щодо позначення лексем, вжитих у нових для себе значеннях та контекстах, вважаємо, що більш прийнятним для найменування розглядуваних процесів є використання терміна «непряма номінація». На нашу

думку, що цей термін найбільш точно й вдало передає позначуване явище. Під непрямою номінацією ми розуміємо таке найменування, що виступає в тексті як вторинне щодо іншого кореферентного слова, словосполучення чи речення, яке має пряму вказівку на об'єкт чи ситуацію.

Отже, непряма номінація – досить складна, багатоаспектна, однозначно не розв'язана проблема сучасного теоретичного мовознавства. Досліджуючи різні підходи у визначенні єдиного терміна на позначення лексем, вжитих у нових для себе значеннях та контекстах, розуміємо, що тільки комплексний аналіз явища, що розглядається, може розкрити сутність, основні механізми та засоби вираження цього складного лінгвістичного феномену.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. Избранные труды. – Том I. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 464 с.
2. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова / Э. С. Азнаурова. – М.: Наука, 1988. – 126 с.
3. Арутюнова Н. Д. Номинатив, референция, значение / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация (общие вопросы) / под ред. Серебренникова. – М.: Наука, 1977. – С. 188–206.
4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
5. Булыгина Т. В. Особенности структурной организации языка как системы и методы ее исследования / Т. В. Булыгина. – М.: Наука, 1991. – 216 с.
6. Габинская О. А. О понятии новизны лексической единицы в ономазиологическом исследовании [Текст] / О. А. Габинская // Закономерности словопроизводственного процесса в ономазиологическом аспекте. – Курск, 1980. – С. 6–24.
7. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 230–293.
8. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М., 1998. – 97 с.
9. Гулыга Е. В. Семантика и синсемантика как признаки смысловой структуры слова / Е. В. Гулыга // Филологические науки. – 1967. – № 2. – С. 93–104.
10. Голдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы / В. Е. Голдин. – М.: Либроком, 2009. – 134 с.
11. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства [Текст] / Е. А. Земская // Русский язык конца XX ст. – М.: Наука, 1996. – 232 с.
12. Карпіловська Є. А. Вторинна номінація в сучасній українській мові: тенденції розвитку / Є. А. Карпіловська // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 20. – С. 28–32.
13. Колшанский Г. В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации / Г. В. Колшанский // Языковая номинация (общие вопросы) / под ред. Серебренникова. – М.: Наука, 1977. – С. 101–168.
14. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М.: ЛКИ, 2008. – 160 с.
15. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М.: Либроком, 2009. – 170 с.
16. Соколов О. М. Вопросы морфемно-семантической соотносительности в лексике русского языка: Материалы для спецкурса [Текст] / О. М. Соколов. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1972. – 218 с.
17. Степанов Ю. С. Номинация, семантика, семасеология / Ю. С. Степанов // Языковая номинация (общие вопросы) / под ред. Серебренникова. – М.: Наука, 1977. – С. 294–358.
18. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
19. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия // Языковая номинация (общие вопросы) / под ред. Серебренникова. – М.: Наука, 1977. – С. 7–98.
20. Уфимцева А. А. Лексическое значение, принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – С. 41–42.
21. Шмелев Д. Н. Способы номинации в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1982. – 483 с.
22. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 206 с.

УДК 81'27: 811. 134.2 (73)

А. Б. Юнацкая,

Запорожский национальный университет, г. Запорожье

«ДЕКОНСТРУКЦИЯ» ИДЕНТИЧНОСТИ ЧЕРЕЗ ПЕРЕОЦЕНКУ ГЕНДЕРНЫХ РОЛЕЙ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена проблеме гендерной идентичности иммигрантов из Латинской Америки в США. Автор рассматривает модель «деконструкции» гендерного (женского) национального характера (marianismo) на фоне ассимиляции в принимающей культуре, а также лингвальные и речевые маркеры изменения идентичности.

Ключевые слова: «деконструкция» идентичности, гендерные роли, женский национальный характер, фемининность, мужской национальный характер, маскулинность, этнический стереотип.

Статья посвящена проблеме гендерной идентичности иммигрантов из Латинской Америки в США. Автор рассматривает модель «деконструкции» гендерного (женского) национального характера (marianismo) на тлі асиміляції у приймаючій культурі, а також лінгвальні та мовленнєві маркери зміненої ідентичності.

Ключові слова: «деконструкція» ідентичності, гендерні ролі, жіночий національний характер, фемінінність, чоловічий національний характер, маскуліність, етнічний стереотип.

The given paper addresses the Hispanic gender identity. The author gives an insight into the deconstruction of the female gender national character or marianismo through assimilation in the American culture. The linguistic and speech examples of identity switch are negotiated in the article.

Key words: identity deconstruction, gender roles, marianismo, femininity, machismo, masculinity, ethnic prejudice.

Приобретающий новые формы и проявления феминизм, его некорректная интерпретация в патриархальных обществах, тесная связь гендерного вопроса с общекультурными ценностями, детерминируют **актуальность** гендерных исследований для лингвистики, лингвокультурологии, социолінгвистики и других областей знаний. Когда речь идет о сосуществовании, взаимодействии и столкновении культур с контрастными и полярными ценностями, исследовательский процесс приобретает ярко очерченную компаративную форму. Подобный анализ на материале взаимодействия культур